

NOVÉ ZDROJE O SOVIETSKOM ROZHODOVACOM PROCESSE V PRIEBEHU ČESKOSLOVENSKEJ KRÍZY 1968

KIERAN D. WILLIAMS

WILLIAMS, K. D.: New sources on the Soviet decision making during the 1968 Czechoslovak Crisis. *Vojenská história*, 2, 1, 1998, pp 69–80, Bratislava.

The Soviet decision to invade Czechoslovakia in August 1968 is explained in western analyses as the result of factional conflict within the Soviet élite. Using new archival materials this article argues that a better explanation of Soviet behaviour can be found in the interaction between Soviet and Czechoslovak leaders. In particular, it appears that the decision to invade was taken by a relatively united politburo that was convinced that they were being deceived by the KSČ Presidium, and by Alexander Dubček personally.

Military History. Czechoslovakia. Soviet decision to invade Czechoslovakia in August 1968.

Keď historici a právnici zhromažďovali a analyzovali množstvo archívneho materiálu o udalostiach v Československu roku 1968, veľa energie venovali objavovaniu spoluviny československých komunistických funkcionárov. Táto úloha bola dokončená a podnikali sa opakované pokusy (až dosiaľ neúspešné) dostať tých, čo prežili, za ich činy pred súd. Zostáva však menej jasné, prečo Sovietsky zväz určil intervenciu na 20. augusta 1968. Napríklad veľa napovedá, že vojenská intervencia bola alternatívne pripravená na koniec júla. Prečo bola odložená a čo sa stalo medzi koncom júla a polovicou augusta, že sa sovietski vodcovia vrátili k rozhodnutiu použiť vojenskú silu?

Budeme skúmať problémy pokusov o vysvetlenie sovietskeho rozhodovacieho procesu v československej kríze, ponúkneme možné vysvetlenie vychádzajúce z materiálov uvoľnených v rokoch 1990–1993 z archívov niekoľkých krajín. Potom poukážeme na posledné odtajnené informácie z ruských archívov, aby sme konfrontovali, či ponúknuté vysvetlenia obstoja.

ODKLAD INTERVENČIE

Predtým, ako budeme analyzovať, čo sa stalo medzi 3. a 16. augustom a čo ovplyvnilo sovietskych vodcov rozhodnúť o krajnom variante vojenskej invázie, potrebujeme zvážiť, ako blízko sa už k vojenskej intervencii priblížili. 29. júla sa v Čiernej nad Tisou na slovensko-ukrajinskej hranici konal summit medzi Politbyrom ÚV KSSZ a Predsedníctvom ÚV KSČ. Je pravdepodobné, že sovietski vodcovia považovali rozhovory v Čiernej za príležitosť posúdiť všetkých členov vedenia KSČ, identifikovať tých, s ktorými by mohli rátať, že budú kolaborovať s intervenciou a potom napomôcť rozdelenie v Predsedníctve ÚV KSČ. Keď by už bol tento proces v pohybe, existovala nádej, že privilegované „zdravé jadro“ sformuje nové predsedníctvo a vládu a pravdepodobne privíta zahraničnú vojenskú pomoc na udržanie poriadku. Už 20. júla sovietski funkcionári začali pripravovať výzvy k ľudu a československým ozbrojeným silám s vysvetlením, prečo sa musela uskutočniť vojenská intervencia na príkaz „revolučnej vlády“. Tieto texty boli natlačené a sovietske politbyro ich schválilo 26.–27. júla.¹ Maďarské zdroje tiež poskytujú významné dôkazy, že sovietski vodcovia plánovali intervenovať s obrovskými vojenskými silami koncom júla, čo sa maskovalo rozsiahlym vojenským cvičením Nemen a usilovali sa zainteresovať aj československých

¹PICHOJA, R. G.: Čechoslovakija, 1968 god. Vzgljad iz Moskvy. Po dokumentam CK KPSS, Novaja i novejšaja istorija, 1995, 1, s. 37.

²Predstaviteľ Hlavného velenia Varšavskej zmluvy v Budapešti 10. júla 1968 informoval maďarského ministra obrany, že sovietske vedenie rozhodlo uskutočniť na konci mesiaca sériu vojenských cvičení na sever od Maďarska

susedov.² Keď politbyro prišlo do Čiernej n. Tisou, sovietske divízie v Poľsku a vo východnom Nemecku sa nečakane začali presúvať z posádok do bezprostrednej blízkosti československých hraníc.³

Predpokladalo sa, že rozhovory v Čiernej potrvajú len jeden deň; keby sa už bolo vedenie KSC pod sovietskym tlakom poddalo a súhlasilo s obnovením poriadku s vonkajšou pomocou, sovietske politbyro by sa vrátilo do Moskvy a stretlo s vodcami iných štyroch štátov (NDR, Poľska, Maďarska a Bulharska), aby koordinovali svoje akcie. To sa opiera o telegram sovietskeho veľvyslanca vo východnom Berlíne do Moskvy z 28. júla, deň predtým, ako sa mali začať rozhovory v Čiernej. V telegrame oznamuje, že delegácia SED s W. Ulbrichtom príde do Moskvy 30. júla prediskutovať dokumenty navrhnuté sovietskymi stranickými vodcami, ktoré odrádzali československých občanov od prejavov akýchkoľvek foriem odporu, koordinovať propagandistické úsilie piatich intervenujúcich štátov a rozhodnúť o najvhodnejšom termíne nových vojenských „manévrov“.⁴

Lenže rozhovory v Čiernej n. Tisou sa uberali iným, nepredpokladaným smerom, predovšetkým preto, lebo Predsedníctvo ÚV KSC sa nerozdelilo, ako očakávala sovietska strana. I keď určití členovia signalizovali svoje porozumenie so sovietskou líniou, boli utlmení rýchlo sa rozrastajúcou vlnou ľudovej podpory Dubčekovi a iným reformátorom v predvečer rozhovorov a nedovolili si „vystúpiť z radu“. Následkom toho museli sovietski vodcovia začať skutočné rokovania, do konca ktorých bola dosiahnutá dohoda (presnú povahu opíšeme ďalej). Hroziaca vojenská invázia bola dočasne zastavená, aby sa československej strane dala šanca uskutočniť svoj podiel na dohode.

Nasledujúce dva týždne znamenali podivný mier, ktorý málo zmenil československú vnútornú situáciu: nevznikli udalosti, ktoré by sa dali považovať za dostatočne vážne, aby vyprovokovali obrovskú sovietsku reakciu. Teda ako vysvetliť sovietske rozhodnutie vrátiť sa k vojenskej alternatíve riešenia tzv. československého problému o štrnásť dní neskôr?

PRÍSTUP BYROKRATICKEJ POLITIKY A JEHO PROBLÉMY

Valenta vo svojej štúdii z roku 1979 argumentuje, že sovietske rozhodnutie vyplynulo z vyjednávania medzi vodcami najdôležitejších byrokracií, z ktorých každý mal o niečo odlišný názor na československú krízu „v závislosti od jeho byrokratickej pozície, domácich záujmov, personálnom pozadí a osobných črt“.⁵ Vzhľadom na túto rôznorodosť chápaní sa pokúsil objasniť rozhodnutie pre inváziu pomocou Allisonovho modelu III. Tento model je známy ako príklad byrokratickej politiky, lebo interpretuje politiku ako dôsledok zápasenia medzi štátnymi úradníkmi, z ktorých každý sleduje vlastné ciele.⁶ A tak Valenta chápe vojenskú inváziu do Československa ako výsledok intenzívnej diskusie vnútri sovietskych elít, ktorá vyvrcholila v polovici augusta 1968, keď koalícia obhajcov intervencie – stranických vodcov v neruských sovietskych republikách a regionálnych stranických predstaviteľov, ideologických aparátikov, KGB, siete politického riadenia v ozbrojených silách a velenia Varšavskej

a že požadujú dve maďarské divízie. Keď Maďari súhlasili (i keď ponúkli len jednu divíziu), sovietski dôstojníci 24. júla prezradili, že skutočným účelom nadchádzajúcich manévrov je poskytnúť pomoc československému ľudu pri porážke kontrarevolúcie. Vybrané maďarské jednotky 26. júla uviedli do bojovej pohotovosti a nasledujúci deň povolali zálohy. Keď sa 29. júla začali rozhovory v Čiernej n. Tisou, boli vydané rozkazy veliteľom vojenských jednotiek s objasnením, že cieľom je vojenská intervencia do Československa. Pozri: PATAKI, I.: Zatiahnutie Maďarska a Maďarskej ľudovej armády do agresie proti Československu v roku 1968. In: *Historie a vojenství*, 5/1993, s. 62-69.

³WENCKE, R.: Zur Beteiligung der NVA an der militärischen Operation von Warschauer-Pakt-Streitkräften gegen die ČSSR 1968 Deutschland Archiv, 1993, s. 1181.

⁴Archív Komisie ČSFR pre analýzu udalostí rokov 1967–1969 (A KV ČSFR), Ruská zložka, Archív zahraničnej politiky ZSSR (ďalej AVP SSSR), f. 059.

⁵VALENTA, J.: *Soviet Intervention in Czechoslovakia, 1968: Anatomy of a Decision* (Baltimore 1979), s. 15.

⁶ALLISON, G.: *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston 1971, s. 144–181.

zmluvy – sústredili dostatok vplyvu, aby mohli prekonať protikoalíciu, ktorá bola skeptická voči použitiu vojenskej sily, a donútili Brežneva do akcie.⁷

I keď v Brežnevovej ére určite existovala byrokratická politika, Allisonov model neposkytuje uspokojivé vysvetlenie rozhodnutia z roku 1968. Po prvé, model sám osebe bol široko kritizovaný z empirického i logického aspektu. Pri prehodnocovaní kubánskej krízy, o ktorej vysvetlenie sa pôvodne Allison pokúsil, Scott a Smith prišli k záveru, že model III je v skutočnosti spochybnený novým dôkazom.⁸ Aj Rhodes zistil, že model zlyháva pri vysvetľovaní hľadania zdrojov silového riešenia v námorníctve Spojených štátov – v organizácii, ktorá by sa mala dať ľahko využiť na byrokratickú analýzu vzhľadom na jej jasné frakcie a potrebu lobbovať za zdroje.⁹ Tento príklad bol kritizovaný ako „analytický odpad“, vnútorne nekoherentný a s obmedzenou heuristickou hodnotou.¹⁰ Nie je jasné, prečo „vládni vodcovia majú súťaživé, nehomogénne záujmy“,¹¹ či základnou jednotkou analýzy sú konfliktní jednotlivci alebo konfliktné koalície, či si model osvojuje úplnú alebo ohraničenú racionalitu, a aká je úloha hierarchie (a v sovietskom prípade úloha demokratického centralizmu).

Pokúsime sa ukázať, že druhým problémom byrokraticko-politického vysvetlenia je to, že od začiatku glasnosti a otvorenia archívov sa objavilo málo dôkazov potvrdzujúcich Valentovu tézu. Jeden svedok z tých čias, V. A. Alexandrov, vyhlasuje, že Brežnev bol ochotný na vojenskú intervenciu a nebolo ho treba tlačiť.¹² Názor Georgijja Arbatova, že Brežnev bol tlačný k rozhodnutiu o vojenskej invázii, dôrazne odmietol Alexander Šelepin, ktorý bol zvyčajne pevným obhajcom intervencie.¹³ Všeobecné hodnotenia sovietskej dobovej histórie naznačujú, že Brežnev už do vzniku československej krízy konsolidoval vplyv v sekretariáte, vymáňoval rivalov Podgorného a Šelepina, neutralizoval Kosygina a do kľúčových pozícií začal dosadzovať svojich klientov z Dnepropetrovska. Požíval podporu Suslova i Andropova a stal sa podľa Alexandrova «reálnou „jednotkou“ v straníckom vedení.» pričom jeho názory boli stúpajúcou mierou „rozhodujúce“ v medzinárodných vzťahoch.¹⁴ Zdá sa, že Brežnev nebol ani taký mocný, že by mohol dostať všetko, čo chcel, ani taký zraniteľný, aby sa vždy musel skláňať pred koalíčným tlakom. Navyše členovia politbyra mali ešte čerstvo v pamäti Chruščovove roky, a preto aj malú chuť na frakcionárstvo: Šelest pripustil, že vo všeobecnosti podporoval Brežneva, pretože inak „by nebol poriadok“.¹⁵

Nakoniec Valentov byrokratický model predpokladá, že proinvázna koalícia predebatovala problém v priebehu zdĺhavej schôdze politbyra 16.–17. augusta. Keďže doteraz sa neobjavil nijaký pádny dôkaz, ktorý by potvrdil, že takáto debata naozaj bola, čím mohla koalícia tlačiť

⁷VALENTA, J.: Soviet Intervention in Czechoslovakia, 1968, s. 20–39, 140–143.

⁸SCOTT, L.– SMITH, S.: Lessons of October: historians, political scientists, policy-makers and the Cuban missile crisis, International Affairs, 1994, 4, s. 659–684, zvlášť strany 678–680. Iný analytik kubánskej krízy dospel k podobným záverom. Pozri WELCH, D.: The organisational process and bureaucratic politics paradigm: retrospect and prospect. International Security, 17. 2. 1992.

⁹RHODES, E.: Do Bureaucratic Politics Matter? Some Disconfirming Findings from the Case of the U. S. Navy, World Politics, 47, október 1994, s. 1–41.

¹⁰BENDOR, J. – HAMMOND, Th. H.: Rethinking Allison's Models. American Political Science Review, 86, 2/1992, s. 318.

¹¹ALLISON, G.: Essence of Decision, s. 146.

¹²K oceneke sobytij 1968 g. Mnenie eksperta na sovietsko-československých peregovorach 1968–1971 gg. V. A. Aleksandrova, s. 1 (kópia vo vlastníctve autora).

¹³Istorija – učitel' surovij. Trud, 15. marca 1991.

¹⁴K oceneke sobytij 1968 g. Mnenie eksperta na sovietsko-československých peregovorach 1968–1971 gg. V. A. Aleksandrova, s. 1. Pozri aj LÖVENHARDT, J.–OZINGA, J. R.–REE, E. van: The Rise and Fall of the Soviet Politburo. London 1992, s. 59–65; a dve knihy ROJA MEDVEDEVA: Ličnost i epoha: Poličeskij portret L. I. Brežneva. Kniha prvá Moskva 1991, s. 101–220, a spolu s ERMAKOM, D.: Seryj kardinal, M. A. Suslov: Poličeskij portret Moskva 1992, s. 174. Kremľský lekár Jevgenij Chazov, ktorý ošetroval Brežneva a Andropova od roku 1967, mal dojem, že boj proti Šelepini a Podgornému bol relatívne ľahký. Pozri Zdorovije i vlast': Vospominanija «kremľevskogo vrača». Moskva 1992, s. 14–20.

¹⁵Citované v LÖVENHARDT a kol.: The Rise and Fall of the Soviet Politburo, s. 65.

na Brežneva a iných vodcov? Podobne ako v afgánskej kríze 1979 a v poľskej kríze 1980–1981 politbyro utvorilo 23. mája špeciálnu komisiu na zvládnutie československej krízy, ale neboli v nej ani Brežnev, ani Kosygin (ako formálni členovia), a nie je jasné, aký vplyv v skutočnosti mala.¹⁶ Dokonca ak by sme aj akceptovali, že konflikt mohol vzniknúť mimo formálnych inštitúcií, v menej štruktúrovaných politických skupinách a patrónskych sieťach, nikto z tých, ktorí prežili, neodhalili ani len náznak zoskupovania alebo systematického tlaku. Latentná rivalita, i keď existovala, nie je adekvátnym vysvetlením. Vzhľadom na tento nový dôkaz Valenta vo svojej revidovanej edícii z roku 1991 pripustil, že v neskorších etapách krízy v roku 1968 sovietski vodcovia pravdepodobne mali spoločné chápanie udalostí a boli jednomyselní v rozhodnutí o invázii.¹⁷ Lenže toto pripustenie podkopáva celé Valentovo vysvetlenie, pretože posun v sovietskej politike nastal vo dvoch kľúčových augustových týždňoch.

KRÍZA AKO VYSVETLENIE

Dawishová vo svojej krásnej rekonštrukcii udalostí (1984) poznamenáva, že keď kríza vstupuje do vrcholnej fázy, vodcovia majú tendenciu podceňovať odlišnosti, ustúpiť do bezpečného čiernobieleho obrazu sveta a brániť sa vôli najvnútornejšieho kruhu, predovšetkým ak si monopolizuje informácie z krízovej zóny.¹⁸ Rozhodnutie o vojenskej invázii sa potom môže vysvetľovať logikou rastúceho napätia, pretože to viedlo vzrušených štátnikov do čoraz zjednodušujúcejšieho chápania reality. Napriek tomu, že vyjadruje aj výhrady k „účinku politického zápasu na rozhodnutie o invázii“ a správne sa domnieva, že po 20.–21. júli celé politbyro prijalo záver, že vojenská intervencia je potrebná, pokiaľ Dubčekovo vedenie neuskutoční drastickú reštauráciu mocenského centra, tak isto akceptuje ideu, že akcia bola spustená v polovici augusta nespokojnosťou v ústrednom výbore a Brežnevovými rivalmi v politbyre.¹⁹ I keď odmieta model byrokratickej politiky, stále vidí, že posun v politike v polovici augusta bol urýchlený dynamikou vnútri sovietskej elity a my sa opäť stretáme s problémom overenia.

INTERAKCIA A PREDSTAVY O ROZHODOVACÍCH PROCESOCH

Na základe nových archívnych materiálov môžeme načrtnúť alternatívne vysvetlenie zameraním sa na kognitívne faktory, ktoré citovala Dawishová (a aj Valenta, aby sme ďalej komplikovali jeho už komplexnú konceptualizáciu²⁰) a posúdením, akú úlohu hrali predstavy, idey a viery v priebehu interakcie – nie medzi samotnými sovietskymi vodcami, ale medzi sovietskymi a československými vodcami. Osobitne by sme mohli posúdiť sovietske pokusy o pochopenie zámerov, preferencií, stratégie a skutočnej povahy Dubčekovho reformistického vedenia v mesiaci, ktorý viedol k vojenskej invázii. I keď vzťahy medzi dvoma vedeniami, a osobne medzi Dubčekom a Brežnevom, boli uvádzané ako jeden z mnohých možných faktorov v sovietskom rozhodovaní o vojenskej intervencii, nikdy sa nestali ústredným bodom v procese rozhodovania. Nové fakty, ktoré sa objavili v materiáloch uvoľnených od roku 1989

¹⁶Podľa Pichoju komisia pozostávala z N. V. Podgorného, M. A. Suslova, A. J. Peľšeho, Šelepina, K. Mazurova, K. V. Rusakova, J. Andropova, A. Gromyka a A. A. Jepiševa.

¹⁷VALENTA, J.: *Soviet Intervention in Czechoslovakia*, revidované vydanie, s. 181.

¹⁸DAWISHOVÁ, K.: *The Kremlin and the Prague Spring* (Berkeley and Los Angeles 1984), s. 3–14 a 341–366. Pozri aj SIMES, D. K.: *The Soviet Invasion of Czechoslovakia and the Limits of the Kremlinology*, *Studies in Comparative Communism*, 8, 1–2, 1975.

¹⁹Porovnaj DAWISHOVÁ, K.: *The Kremlin and the Prague Spring*, s. 283–287 a 362–366.

²⁰Uvádza, že sovietski stranícki vodcovia pravdepodobne „mali určitý spoločný súbor predstáv o národnej bezpečnosti...“, zdá sa, že v diskusiách vedenia argumentujú v hraniciach stanovených predstavami prevažujúcimi v rámci vládnucej elity“. (Pod č. v origináli.) Pozri VALENTA, J.: *Soviet Intervention in Czechoslovakia*, 1968, s. 4.

z českých, slovenských, ruských, poľských, maďarských a nemeckých archívov, napovedajú, že si plne zasluhujú pozornosť.

Z kognitívnych faktorov, ktoré by mohli byť identifikované, by sme mohli posúdiť sovietske predstavy o strednej Európe tak, ako môže byť americká intervencia v Latinskej Amerike spojená s prevládajúcimi predstavami o týchto štátoch ako závislých a menej rozvinutých.²¹ Podľa toho sa zdá, že sovietski vodcovia videli svojho koaličného suseda ako nevďačného za všetko, čo Sovietsky zväz urobil od oslobodenia v roku 1945, a zraniteľného voči reakčnému podvracaniu.²² Mohli by sme skúmať aj vplyv jadra ideí sovietskych vodcov ochotných dodržiavať to, čo jeden zo súčasníkov nazýva „schematické koncepcie“ socializmu limitovaného množstvom axióm o jedinom správnom zriadení. Napriek tomu, že sovietski vodcovia pripúšťali možnosť ekonomického experimentovania, zostali zviazaní s poststalinistickým politickým systémom, od ktorého bola každá odchýlka okamžite podozrivá.²³ Nový politický a ekonomický systém, pripravovaný v Československu na ochranu vedúcej úlohy komunistickej strany hľadaním spoločných ciest koordinácie a kontroly, bol celkom určite neortodoxný a odpudzoval sovietskych predstaviteľov podobne ako juhoslovanský. Spontánne udalosti prebiehajúce spolu s reformami, napríklad zrušenie cenzúry, formovanie nových politických klubov a rastúca nezávislosť odborov, predstavovali tak isto kardinálne narušenie leninských princípov. Väčšina sovietskych vodcov mala strach z rastúceho odporu medzi určitými intelektuálmi a študentmi v niekoľkých sovietskych mestách, a preto mali dôvody obávať sa šírenia alternatívnych politických ideí.

Doteraz možno najvýznamnejším charakteristickým kognitívnym faktorom v priebehu československej krízy bola viera v správne politické správanie. Od členov komunistickej nomenklatúry sa očakávalo, že budú konformní s určitou etiketou spoľahlivosti, predvídateľnosti, transparentnosti a rodinnej lojality. Akýkoľvek odklon od štandardov správania sa nielenže pokladal za zlý manier, ale dokonca za poplašný signál. Najmä časti záznamov zo stretnutí medzi sovietskymi a československými vodcami uvoľnené v rokoch 1991–1992 ukazujú Brežnevovu takmer mafiánsku doktrínu „politkej lásky“, podľa ktorej dôvera a úprimnosť sú hlavnými politickými koncepciami. V zhode s ruským ľudovým príslovím vyhlasoval, že „bez dôvery neexistuje láska medzi politickými vodcami. A tak musíme nájsť také riešenie, že nebude existovať iba dôvera, ale aj vzájomná láska, politická láska.“²⁴ Na inom stretnutí o mesiac neskôr Brežnev pripomínal, že „dôvera je veľmi dôležitá v politickom i osobnom živote. Viete, že vo veľkej i malej politike majú osobné vzťahy dôležitý význam.“²⁵

²¹COTTAM, M. L.: *Images and Intervention: U. S. Policies in Latin America*. Pittsburgh a London 1994.

²²Napríklad o predsedovi KGB Andropovi sa hovorilo, že trpel „maďarským komplexom“ pochádzajúcim z čias jeho služby na sovietskom veľvyslanectve v Budapešti v roku 1956, a preto zachovával „extrémne ostražitý postoj voči rastu medzinárodných ťažkostí v socialistických krajinách a... pripravenosť prijať veľmi rýchlo najradikálnejšie opatrenia na riešenie krízy“. Pozri ARBATOV, G.: *Iz nedavného prešlago*. *Znamia* 1990, 10, s. 211. Už 15. marca tvrdil politbyru, že „situácia je skutočne veľmi vážna. To, čo sa deje v Československu, je veľmi podobné maďarským udalostiam. Tento zjavný chaos má svoj vnútorný poriadok.“ Nasledovný týždeň žiadal vojenskej opatrenia, alebo aspoň ich prípravu. Pozri PICHOKA, R. G.: *Čechoslovakija, 1968 god, vzglad iz Moskvy*. Novaja i novejšaja istorija, 1994, 6, s. 9. Zatiaľ čo Andropov mohol byť extrémom, je pravdepodobné, že po epizódach nepokoja v Poľsku, Maďarsku a NDR, a s pokračujúcimi svärmí s Juhoslaviou, Rumunskom, Albánskom a Čínou, väčšina jeho kolegov v politbyre sa obávala o stabilitu bloku a o mier v Európe.

²³K oceneke sobytij 1968 g., Cit. prameň, s. 2. Iný bývalý aparátik poznamenal, že v oddelení ústredného výboru pre prácu s inými socialistickými štátmi „sa ešte stále zachoval definitívny typ, formovaný v stalinských časoch, keď inštruktor... ÚV bol neotrasiteľne presvedčený, že mal právo učiť zahraničných komunistov, pretože Moskva jediná mala pravdu, a tí, ktorí mysleli iným spôsobom, boli nepriatelia alebo aspoň revizionisti.“ Pozri ARBATOV, G.: *C. d., Znamja* 1990, 9, s. 214.

²⁴A KV ČSFR, Ruská zložka, Archív Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (A CK KPSS), obšĉij otдел, pervyj sektor, no. P1824 (Stenogramma peregovorov delegacii KPSS s delegaciej KPČ, 3. októbra 1968).

²⁵A KV ČSFR, Ruská zložka, A CK KPSS, obšĉij otдел, pervyj sektor, no. P2131 (Stenografičeskaja zapis besedy s t. t. Dubčekom, Černikom, Gusakom v Varšave 15 nojabria 1968 goda).

Zatiaľ čo dôvera a lojalita sú relevantnými faktormi vo všetkých politických systémoch, v sovietskej „stranokrácii“ získali zvláštny význam z troch dôvodov: po prvé, z dôvodu tzv. patronátnej úlohy centra; po druhé, vzhľadom na odmietnutie možnosti systémových problémov to znamenalo, že všetky krízy museli mať prívlastok „subjektívnych“, osobných omylov; a po tretie, vzhľadom na stalinské ukázkové procesy sa rozšírili obavy, že otvorene zapálení bolševici môžu byť v skutočnosti tajní agenti kontrarevolúcie. Existuje dôkaz, že v roku 1956 sovietski vodcovia interpretovali udalosť v Maďarsku ako konflikt medzi dvoma úzkymi skupinami (vedením strany a „nepriateľom“) a zotrvali na nevypočítateľnosti charakteru takých ľudí, ako Ernő Gerő, András Hegedüs a Imre Nagy.²⁶ Sovietska nenávisť k nejasným lojalitám sa objavuje aj v ich chápaní flirtovania Nicolae Ceausescu medzi Čínou, Západom a Varšavskou zmluvou.²⁷ V priebehu summitu medzi vodcami ZSSR, NDR, Poľska, Maďarska a Bulharska 8. mája 1968 sa diskusia tak zamerala na zvláštnosti osobností komunistického sveta, že frustrovaný János Kádár naliehal na partnerov, aby situáciu posudzovali oveľa pokojnejšie a aby nezotrvali na údajnej psychologickéj disfunkcii. „Ak si niekto myslí, že Mao ce-tung a jeho spojenci sú abnormálni, Castro je malý buržuj, Ceausecsu nacionalista a Čechoslováci že sa zbláznili, potom nie je schopný nič riešiť.“²⁸ Lenže Kádárova rada nebola vítaná, a ani sa jej nevenovala pozornosť.

V roku 1994 v článku,²⁹ kde som použil materiály českých, slovenských, poľských, maďarských, a v niektorých prípadoch ruských archívov, som argumentoval, že možno identifikovať tri všeobecné kategórie československej „odchýlky“ od štandardných sovietskych presvedčení o politicky správnom správaní a že to boli opakované narušenia týchto štandardov, ktoré zapríčinili konečné sovietske rozhodnutie. Týmito kategóriami boli: (1) tendencia vodcov KSČ vyhnúť sa stretnutiam so sovietskymi partnermi; (2) nejasnosť výberu spojencov vnútri vedenia KSČ; (3) tendencia vodcov KSČ sľúbiť obnovu kontroly priebehu reformy a potom neurobiť nič.

Prvá „odchýlka“ opakovaného odmietnutia pozvaní na stretnutie provokovala sovietske obavy o krehkosť československej lojality k bloku. Dubček po svojom ustanovení na začiatku januára 1968 už od počiatku odolával sovietskym pokusom o stretnutie (odišiel do Moskvy na konci mesiaca, ale až po prvom tajnom stretnutí s Kádárom), a opäť odmietol sovietske pozvanie v marci, polovici júna, a v priebehu júla, až do summitu v Čiernej. Pri rozhovoroch s Brežnevom, či sovietskym veľvyslancom v Prahe Červonenkom často vyjadroval túžbu na tajné stretnutie tak, aby o tom nevedeli médiá; ako by to malo napovedať, že prvého tajomníka znemožňuje verejná mienka. Sovietski vodcovia by sa boli čudovali, ktorý stranícky vodca sa hanbí za to, že ho vidia s „ustarostenými“ súdruhmi.³⁰

V druhom type „odchýlky“ centristickí reformátori vysielali veľmi zmiešané signály o tom, komu z svojich kolegov veria. Občas sľubovali chrániť konzervatívnejších funkcionárov, ktorí mali v Moskve neporušenú reputáciu, ale doma ich nenávideli. Koncom mája Predsedníctvo KSČ rozhodlo o zvolaní mimoriadneho zjazdu na začiatok septembra 1968, na ktorom mal byť zvolený nový ústredný výbor. Toto rozhodnutie sa vysvetľovalo ako časť stratégie, ktorá mala eliminovať nielen reakcionárov, ale aj extrémnejších reformátorov, ktorí iritovali sovietskych vodcov. Ako povedal Dubček Červonenkovi 12. júna 1968, nepopulárni moskovskí klienti, ako Indra a Kolder, mali mať zabezpečenú príležitosť na znovuzvolenie do Ústredného výboru KSČ, zatiaľ čo akékoľvek pokusy radikálnejšieho Kriegela a Šika (pod-

²⁶RAINER, J. M.: Sovětské dokumenty k maďarské krizi 1956, Soudobé dějiny, 1994, 4–5, s. 563–565.

²⁷Táto netrepezlivosť je evidentná v správach o návštevách rumunských vodcov v Moskve v rokoch 1970 a 1971. Pozri Archív Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ďalej A ÚV KSČ), fond G. Husák, nečíslované (informácia od Miroslava Šuleka, československého veľvyslancu v Rumunsku, 2. júna 1970 a kópia sovietskeho prepisu „Zapis besedy N. A. Kosygina i M. A. Suslova s N. Čaušesku v aeroportu Vnukovo – II 24. ijun 1971“).

²⁸A KV ČSFR, Z/M 5.

²⁹WILLIAMS, K.: Political Love's Labour's Lost: Negotiations between Prague and Moscow in 1968, Slovo, 7. 1. 1994, s. 72–87.

³⁰A KV ČSFR, Ruská zložka, AVP SSSR, f. 059.

predsedu vlády a architekta ekonomických reforiem) mali byť blokované. Dubček ubezpečil Červonenka, že zjazd KSČ je časťou novej stratégie na zmietnutie „pravičiarov“ a „protisocialistických síl“, pretože budú prečíslení, a „presne táto situácia by sa mala využiť na otvorený politický úder“ proti nim.³¹

Lenže tento signál sa znejasnil vtedy, keď Dubček ani Černík neintervenovali, aby ochránili menej populárne osobnosti proti útokom v médiách, ani nekontrolovali proces nominácií na stranícky zjazd. I keď Indra, Kolder, Biřák a iní konzervatívci boli nominovaní na znovuzvolenie v „istých“ obvodoch na mimoriadnych júnových konferenciách KSČ, nominovaní boli aj Kriegel a Šik, čo sa nepredpokladalo.³² Kolder, ktorý bol navrhnutý ako delegát zjazdu na úrovni okresu, nebol potvrdený na krajskej úrovni. Tým sa stal kandidátom nového ústredného výboru, ale nemohol hlasovať pri voľbe nového ÚV KSČ. Navyše, proces nominácie sa vyvinul do voľného prístupu pre všetkých tak, že do 25. júla bolo navrhnutých 735 osôb, ktoré sa uchádzali o niečo viac ako 100 kresiel.³³ To neznamenalo, že promoskovskí kandidáti by nedosiahli minimálne 50 percent hlasov potrebných na zvolenie do Ústredného výboru KSČ, no možno by museli robiť čiastočne otvorenejšiu kampaň, na čo však nemali talent. V priebehu schôdzí Predsedníctva ÚV KSČ v auguste 1968 prosili Dubčeka, aby vytvoril špeciálnu komisiu, ktorá by priebežne riadila voľby na zjazd, ale on nereagoval. Sovietski pozorovatelia by boli zhrození, keby pre nich dôveryhodní klienti stratili moc v nekontrolovateľnom zápase straníckej elity.

V tretej a najdôležitejšej kategórii „odchýlky“ Dubček a iní reformátori odhodlane sľúbili nastoliť poriadok, lež rovnako odhodlane sľuby nedodrži. Už na začiatku februára 1968 na schôdzke predstaviteľov Varšavskej zmluvy v Sofii Dubček ubezpečoval sovietskú stranu, že zmeny budú obmedzené a riadené. Podľa československého záznamu na májovom summite v Moskve pripustil, že skutočne existujú „negatívne tendencie“, ako je veľmi slobodná tlač a väčšia cirkevná aktivita, a ubezpečil svojich hostiteľov, že existujú plány na „konsolidáciu strany a štátu, oživenie armády a bezpečnosti a kontrolu médií, i keď neposkytol žiadne podrobnosti.“³⁴ Stranícki vodcovia KSČ od mája do júla 1968 začali plánovať rozsiahlu obnovu riadenia štátu stranou, pripravovať schválenie nových zákonov, ktoré by obmedzovali všetku politickú aktivitu na Národný front, kde dominovali komunisti, umožnili rozpustiť politické zhromaždenia a zrušiť nové sociálne hnutia a posilnili štátny dohľad nad masovými oznamovacími prostriedkami.³⁵ Z iniciatívy československého premiéra Černíka vzišiel plán na založenie internačných táborov; ako to Dubček napokon neskôr pripustil, na „politickú izoláciu ľudí v prípade otvoreného povstania proti socializmu“. Dubček, prezident Svoboda, Černík a predseda československého parlamentu Smrkovský mali schváliť plán v auguste, ale predišla mu vojenská invázia.³⁶ Túto problematiku riešilo 15. júla 1968 Kolégium ministra národnej obrany ČSSR o opatreniach na potlačenie „protisocialistického“ povstania a informoval Svobodu, Černíka a Dubčeka.³⁷

Tieto sľuby dostali sovietski stranícki vodcovia prostredníctvom Červonenka napríklad 8. júla, keď Dubček sľúbil, že vydavatelia slobodných novín budú umravnení, pretože „je pot-

³¹A KV ČSFR, Ruská zložka, AVP SSSR, f. 059. Smrkovský dal podobné sľuby predstaviteľovi sovietskeho ministerstva zahraničných vecí 5. júna. Pozri AVP SSSR, r. 9754, op. 60, d. 295, l. 98–101.

³²A ÚV KSČ, fond 02/1, P82/68, č. j. 4253/26.

³³A ÚV KSČ, fond 02/1, P90/68, č. j. P4612/26 a č. j. P4613/26.

³⁴A ÚV KSČ, fond 02/1, P4199.

³⁵A ÚV KSČ, fond 02/1, P74/68, P89/68 a P90/68; fond O7/15, sv. 22, a. j. 225.

³⁶Pozri Dubčekov list vydavateľom Rudého práva z novembra 1985, slovenskej Pravde a Práci, opätovne zverejnené v emigrantských Listoch, 6/1985. Keď som mal interview s Černíkom 24. apríla 1992, odmietol, že existoval nejaký druh bezpečnostného plánu; roku 1970 v priznaní o priebehu čistiek Černík pripustil, že Pavel pripravil „opatrenia“, ale tie nariadil Dubček a sekretariát strany, a nie Černík. (A ÚV KSČ, fond G. Husák /nečíslované; »Jednání se soudruhem Oldřichem Černíkem v ÚKRRK KSČ dne 16. června 1970«/).

³⁷A ÚV KSČ, fond. G. Husák (nečíslované; Správa ministra obrany M. Džúra Ústrednej kontrolnej a revíznej komisií, 9. júna 1970).

rebné urobiť niečo s orgánmi masovej informácie“, lebo často majú „antisocialistické a anti-sovietske vyhlásenia“. Ani Dubček, ani Černík nevedeli presvedčivo vysvetliť Červonenkovi, keď na nich naliehal, ako túto kontrolu uskutočnia.³⁸ Ďalšie sľuby prišli v priebehu summitu v Čiernej n. Tisou 31. júla 1968, na súkromnom stretnutí medzi Brežnevom, Kosyginom, Podgorným a Suslovom za sovietsku stranu a Dubčekom, Černíkom, prezidentom Svobodom a Smrkovským za Čechov a Slovákov. Existujú nepopierateľné dôkazy, že československá strana urobila niekoľko ústnych sľubov: napríklad, že vezme masmédiá do ruky a zastaví všetky útoky na iné komunistické strany; že vydá zákon, ktorý rozpustí nové politické hnutia; že ochráni bezpečnostné služby od radikálnej reformy a že odstráni z pozícií Kriegela, Císařa (revizionistického stranického ideológa) a riaditeľa televízie Pelikána, ak to bude potrebné prostredníctvom zvolania Ústredného výboru KSČ do 10–15 dní.³⁹

Tieto sľuby umožnili sovietskym vodcom opustiť Čiernu n. Tisou bez toho, aby sa Predsedníctvo ÚV KSČ rozdelilo a začala sa „žiadaná“ vojenská intervencia, ale za pár dní sa ukázalo, že Dubček nemal v úmysle splniť sľuby. Znepokojený Brežnev telefonoval 9. augusta Dubčekovi z Jalty a varoval ho slovami: „V našej krajine vzniká dojem, že záväzky, ktoré ste vy a my prevzali v Čiernej nad Tisou, sa neplnia, ako napríklad... kádrové otázky, ktoré boli dohodnuté v stretnutí štyroch so štyrmi“. Naliehal na Dubčeka, aby spojil sily s konzervatívami, pretože „v našej krajine vzniká určitá neistota, že tieto rozhodnutia nie sú uskutočňované a rád by som vás poprosil, aby ste o tom popremýšľali, našli čas a spôsoby na realizáciu toho, o čom sme sa dohodli“. Dubček ho ubezpečil, že sa pripravujú opatrenia proti „pravcovým tendenciám“, vrátane vyšetrovania Císařa.⁴⁰

Na základe poznania týchto podrobností som v roku 1994 napísal, že to bola opakovaná interakcia medzi československými a sovietskymi vodcami a konfliktné signály vyslané prvými ako odpoveď druhým na požiadavky poriadku a kontroly, čo nakoniec primalo sovietskych vodcov použiť silu. Ďalej už nemohli veriť československým reformátorom, že dodržia svoje početné sľuby a začali sa obávať, že Dubček by v skutočnosti mohol hrať klamnú hru. Vojenská invázia bola teda predovšetkým preventívnym úderom na inštaláciu želaného režimu, ktorý by nielenže uskutočnil dané sľuby, ale navyše by nepokračoval v reformách, či ne strácal celkovú kontrolu, tak ako sa toho obávali u Dubčeka. Takéto rozhodnutie o vojenskej invázii mohlo byť výsledkom frakčného tlaku a konfliktu, ale skôr širokým konsenzom.

NOVÉ RUSKÉ ZDROJE

Zatiaľ čo väčšina európskych štátov po roku 1989 mala vôľu poskytnúť členom komisií vlád ČSFR a SR na analýzu obdobia 1967–1970 všetky relevantné materiály, sovietski a potom ruskí predstavitelia boli menej ochotní. Od roku 1991 do roku 1993 boli uvoľnené len okrajové, účelovo objasňujúce dokumenty, týkajúce sa väčšinou vybraných summitov medzi československými a sovietskymi vodcami a komunikácie medzi sovietskym ministerstvom zahraničných vecí (konajúcim v mene Ústredného výboru KSSZ) a veľvyslancom Červonenkom. Až v roku 1994 sa vo forme dokumentu konferencie a neskôr v dvojdielnom člán-

³⁸A KV ČSFR, Ruská zložka, AVP SSSR, f. 059.

³⁹Existuje niekoľko archívnych zdrojov na podporu tohto tvrdenia. Pozri A KV ČSFR, Z/M 16 (správa o bratislavskej konferencii napísaná maďarským ministrom zahraničných vecí); A ÚV KSČ, fond 07/15, zahr. kor. c. 822 (Brežnevov list Dubčekovi zo 16. augusta); Stenogramma soveščanija predstavitelej kommunističeskich i rabočich partij Narodnoj respubliky Bulgarii, Vengerskoj narodnoj respubliky, Germanskoj demokratičeskoj respubliky, Pofskoj narodnoj respubliky i Sojuza sovetских socialističeskich respublik, 18 avgusta 1968 goda. (Brežnevove poznámky na schôdzi predstaviteľov piatich inváznych štátov 18. augusta; kópia vo vlastníctve autora); A KV ČSFR, Ruská zložka, A CK KPSS, obščij otdel, pervyj sektor, no. P1824 (prepis sovietsko-československého summitu v Moskve 4. októbra); a A ÚV KSČ, fond 02/1, P103 (diskusia v Predsedníctve ÚV KSČ 15. októbra 1968).

⁴⁰A KV ČSFR, Ruská zložka, A CK KPSS, Beseda 9 avgusta 1968 (sovietsky prepis telefonickej konverzácie).

ku hlavného ruského archívára R. G. Pichoju, začali zverejňovať podrobnosti o rozhodnutiach sovietskeho politbyra. I keď musíme brať tento zdroj opatrne, lebo Pichoja by mohol byť veľmi selektívny v použití záznamov, to, čo je odhalené, napovedá, že sovietske rozhodnutie o vojenskej invázii nemožno pripísať byrokratickej politike, ale zmäteniu nad zámermi československých reformátorov.

Predovšetkým, ak usudzujeme podľa Pichojovho textu, horúce diskusie sa uskutočnili iba 2.–3. júla a 19. júla 1968. Pri prvej príležitosti, po zverejnení provokatívneho Vaculíkovho manifestu 2000 slov, muselo byť prijaté rozhodnutie či stiahnuť sovietske jednotky z práve sa končiaceho vojenského cvičenia Varšavskej zmluvy na území Československa. Väčšina, vrátane Kosygina, Šelesta, Podgorného, Gromyka a Andropova, cítila, že sovietski vojaci by mali zostať, lebo, ako argumentoval Gromyko: „Je už teraz jasné, očividné, že nemôžeme uspieť bez ozbrojenej intervencie.“ Suslov, Šelepín (s pochybnosťami) a veľvyslanec Červonenko argumentovali, že vojenské jednotky by mali byť včas stiahnuté. No aj táto druhá skupina mala pesimistickú predstavu o vývoji v Československu ako prvá; jednoducho sa obávali, že ak sovietski vojaci predĺžia svoj pobyt, miestni obyvatelia sa začnú znepokojovať. Napríklad šéfredaktor Pravdy Zamiatin dával prednosť návratu, ale zároveň upozorňoval, že Dubčekovo vedenie je neefektívne a demoralizované. Zdá sa, že Brežnev bol viac znepokojený týmto druhým faktom ako otázkou stiahnutia vojsk a chcel viac informácií o situácii. I keď Pichojova správa nie je jednoznačná, zdá sa, že politbyro prijalo kompromisné rozhodnutie ponechať sovietske vojenské jednotky v Československu, ale spoliehať sa aj na politický tlak (listy vodcom KSČ, pozvanie na multilaterálnu inkvizíciu, získavanie promoskovčanov v KSČ), aby bola dosiahnutá zmena.⁴¹

Dňa 19. júla 1968 politbyro reagovalo na predošlé odmietnutie vedenia KSČ zúčastniť sa multilaterálnej konkláve vo Varšave. Brežnev vyhlásil, že aj keď táto neposlušnosť znamená „novú etapu“ vo vzťahoch s Československom, neboli vyčerpané všetky politické prostriedky riešenia československej krízy; sľúbil, že až budú vyčerpané, budú použité „krajné opatrenia“. Kosygin súhlasil a navrhol, aby bol návrh KSČ na bilaterálny summit akceptovaný ako prostriedok tlaku na Dubčeka, nech splní to, čo sľúbil. Pichojova správa je opäť nejasná, ale na rozdiel od tvrdenia Andropova (podporovaného Ustinovom, Mazurovom a Kapitonovom), že sa týmto stretnutím dosiahne málo, „väčšina vedenia KSSZ usudzovala, že stretnutie s československými vodcami by sa malo konať ako posledný prostriedok použitia tlaku na nich“.⁴² Z tejto diskusie vzišiel originálny už spomenutý plán – využiť schôdzu v Čiernej n. Tisou ako predohru možnej vojenskej intervencie.

Okrem týchto dvoch diskusií existuje málo dôkazov o politických sporoch v politbyre. Z Pichojovej správy nie je možné identifikovať stabilné koalície pre alebo proti vojenskej intervencii; a určité osobnosti, ako napríklad Kosygin, v priebehu krízy v názoroch divoko kolísali a niekedy zaujímali najtvrdšie či najmiernejšie postupy. V marci 1968 sa obával, že v Československu sa pripravuje „maďarský variant“ (1956), potom v máji po návšteve krajiny zaujal mäkkšiu líniu, ale 19. júla obvinil československé reformy, že zamýšľajú zmeniť krajinu „najprv na Južosláviu a neskôr na niečo viac podobné Rakúsku“.⁴³ Navyše, tieto júlové diskusie sa uskutočnili napriek konsenzu, že kríza v skutočnosti existuje a že môže viesť ku kontrarevolúcii. Neexistuje dôkaz akéhokoľvek oficiálneho vylúčenia použitia vojenskej sily, ako príliš riskantného, a ak existovali nejaké pochybnosti, 19. júla Gromyko svojich kolegov ubezpečil, že „extrémne prostriedky“ v Československu vážne nenarušia vzťahy so Západom. Možno, že Brežnev chcel ponúknuť politické urovnanie, ale záznamy politbyra ukazujú, že bol úplne naklonený diskusií o skorom požití vojenskej sily na riešenie československej krízy:

⁴¹PICHOJA, R. G.: Čechoslovákija, 1968 god. Vzgl'ad iz Moskvy. Po dokumentam CK KPSS, Novaja i novejšaja istorija, 1994, 6, s. 19–20.

⁴²PICHOJA, R. G.: Čechoslovákija, 1968 god, Novaja i novejšaja istorija, 1/1995, s. 36.

⁴³Tamže.

on to bol, čo prvý navrhol 6. mája, aby bolo v Československu vojenské cvičenie na zastrašenie reformátorov KSC. ⁴⁴

Pichojoje články a iné nové zdroje odhaľujú sovietsku frustráciu so zjavného vyhýbania sa odpovediam zo strany Dubčeka a iných reformátorov, keď ich tlačili k vyjadreniam o tom, aké reformy plánujú zaviesť a ako ich budú udržiavať v medziach. Keď mal 21. marca 1968 abdikovať pod tlakom verejnosti neústupný československý prezident Antonín Novotný, Brežnev vyrátal politbyru všetky sľuby, ktoré mu dal Dubček, že nedôjde k nepokojom ako v Poľsku, zatiaľ čo prebiehajúce demonštrácie žiadali rezignácie a odstraňovanie „dobrých a úprimných priateľov Sovietskeho zväzu“. Podobne Kosygin vyjadril zlosť nad Dubčekom neustálym ubezpečovaním, že všetko je v poriadku a bol znepokojený, keď Dubček na otázku, o koho sa opiera, odpovedal: „Úprimne, neviem, na koho sa môžem spoľahnúť.“ ⁴⁵ V správe politbyra za prvý štvrtrok 1968 Červonenko začiatkom apríla varoval, že považuje väčšinu členov premiešaného Predsedníctva KSC, vrátane Dubčeka, za nevyhranených v orientácii jedného voči druhému a v ich politických názoroch. ⁴⁶ Po májovom summite medzi sovietskymi a československými vodcami, Brežnev v politbyre povedal, že bol iritovaný Dubčekom nejednoznačnosťou („vytvára sa dojem, že uvážlivo hovorí jednu vec a robí absolútne inú“), Černíkovými zahmlenými sľubmi a Akčným programom KSC, ktorý „otvára možnosti reštaurácie kapitalizmu v Československu...“ ⁴⁷

Pichoja poskytuje tiež niektoré podrobnosti o dôležitom telefonickom rozhovore medzi Brežnevom a Dubčekom 13. augusta; úplný záznam bol doručený českým a slovenským predstaviteľom a objavil sa v Českom historickom časopise. ⁴⁸ Brežneva v tejto diskusii zreteľne opúšťala trpezlivosť, i keď stále oslovoval Dubčeka vrelo ako Saša alebo „Alexander Stepanovič“, a sriedal medzi tykaním a vykaním. Začal útokom na československé médiá, o ktorých tvrdil, že narušujú prímerie dohodnuté v Čiernej. Potom pripomenul Dubčekovi sľuby na odstránenie určitých vedúcich revizionistov a ochranu bezpečnostných síl. Dubček potvrdil tieto sľuby, ale argumentoval, že Císař, Kriegel a Pelikán môžu byť zo svojich postov odstránení len rozhodnutím pléna Ústredného výboru KSC, ktoré sa bude najpravdepodobnejšie konať na začiatku septembra, a že plány federalizovať štát oneskoria žiadanú reštrukturalizáciu ministerstva vnútra do októbra. Brežnev bol zdesený Dubčekovými procedurálnymi ospravedlňovaniami a povedal: „Dobre, čo ti môžem povedať, Saša? Neznamená to nové klamanie? Je to ďalší fakt, ktorý ukazuje, že nás klameš, nemôžem to inak povedať, a budem k tebe úplne otvorený: ak nie si schopný vyriešiť túto otázku, tak sa mi zdá, že tvoje predsedníctvo úplne stratilo moc.“ Dubček presviedčal, že nebolo zamýšľané žiadne klamstvo, a že všetky sľuby budú splnené včas. Brežnev hovoril tak nahlas, že podľa svedkov musel Dubček držať telefón pol metra od ucha, a varoval ho, že „takýto postoj voči plneniu záväzkov prevzatých v Čiernej vytvára úplne novú situáciu..., ktorá nás očividne núti prehodnotiť stav záležitostí a prijať nové nezávislé opatrenia“. Dubček nervózne odpovedal, že Predsedníctvo ÚV KSC by malo prijať všetky opatrenia, ktoré pokladá za potrebné. Brežnev bol znechutený Dubčekovou nervozitou a dost' tvieravou odpoveďou a na diaľku naňho naliehal, aby okamžite uskutočnil sľúbené kroky.

⁴⁴PICHOJA, R. G.: Československo, 1968 god, vzg'lad iz Moskvy, Novaja i novejšaja istorija, 6/1994, s. 15.

⁴⁵Tamže, s. 11.

⁴⁶A KV ČSFR, Ruská zložka, AVP SSSR, r. 9756, f. 5.

⁴⁷Brežnev varoval Biľaka a Smrkovského, ktorí podobne sľúbili, že bude znova nastolený poriadok. Pozri PICHOJA, R. G.: Československo, 1968 god, vzg'lad iz Moskvy, Novaja i novejšaja istorija, 6/1994, s. 14, a Lidové noviny, 17. februára 1991.

⁴⁸Pozri PECKA, J.: Záznam telefonického rozhovoru L. Brežneva s A. Dubčekom 13. 8. 1968. In: Soudobé dějiny, 4-5/1994, s. 577-590. Menej úplné podrobnosti pozri aj CSONTOSOVÁ, M.: Brežnev: „Nemôžeme dlho čakať“. Sme, 2. júna 1994; PICHOJA, R. G.: Než přijely tanky. Listy, 4/1994, s. 93-94 a Československo, 1968 god. In: Novaja i novejšaja istorija, 1/1995, s. 42; MUSATOV, V.: Poznámky o srpnu 1968, Rudé právo, 28. apríla 1992.

Hlboko rozrušený Dubček potom začal hovoriť o ukončení svojej funkcie stranického vodcu a návrate ku skromnejšej práci: „Nechajte kohokoľvek, kto to chce sám robiť, nechajte kohokoľvek byť prvým tajomníkom strany. Nemôžem ďalej pracovať bez potrebnej podpory v situácii nepretržitého útoku.“ Brežnev odmietol takéto názory a poradil mu, aby zostal na čele, ale aby sa spoľahol na mužov ako Biľak a eliminoval Kriegela a Císaša. Brežnev, i keď sa pokúsil upokojiť nervózneho usluženého Dubčeka, neustále vyjadroval veci vo veľmi osobnom tóne: „Žiadam ťa, aby si pochopil, že ak nesplníš všetko, na čom sme sa dohodli..., potom to bude koniec dôvery. Koniec koncov celý zmysel nášho stretnutia v Čiernej nad Tisou spočíva vo veľkej dôvere priateľa k priateľovi. Koniec koncov všetky naše rozhodnutia boli prijaté vo veľkej dôvere a presne to nás zaväzuje vedome splniť všetko, na čom sme sa dohodli.“ Vyčerpaný Dubček opakoval svoj úmysel odstúpiť na ďalšom pléne, ale požiadal Brežneva, aby mu odpustil provokatívne poznámky, a znova ho ubezpečil o ich želaniach vyriešiť všetky otázky diskutované v Čiernej. Na záver sa Brežnev pokúsil vyzerat' láskavo pri udržiavaní tlaku, aby boli uskutočnené do konca mesiaca všetky opatrenia, ktoré boli dohodnuté na jeho začiatku. I keď sa konverzácia skončila v srdečnom tóne a Dubček získal opäť sebadôveru, nemohol napraviť skazu, ktorú spôsobil tým, že zobrazil seba ako nestabilného a Predsedníctvo ÚV KSČ ako nekontrolujúce udalosti.

Podľa Pichoju a iných nových zdrojov sa politbyro znova zišlo v Moskve 16. augusta pod vedením Kirilenka, za účasti predovšetkým mladých členov, aby prediskutovalo situačnú správu o Československu a schválilo list Dubčekovi, ktorý navrhol Brežnev.⁴⁹ Nasledujúceho dňa, po návrate starých členov politbyra zo svojich dovolenkových útočísk, sa zišla kompletná schôdza. Brežnev zopakoval svoju konverzáciu s Dubčekom z 13. augusta – opísal ho ako „politicky dezorientovaného“ a uzavrel, že existuje reálna hrozba, že na nachádzajúcom zjazde krídlo „pravičiarov“ bude triumfovať. Zároveň oznámil, že „zdravé sily“ Indra – Kolder – Biľak vypracovali plán a že táto skupina odporučila sovietsku intervenciu na 20.–21. augusta 1968. Brežnev považoval tento plán, vrátane dátumu za „vcelku prijateľný“.⁵⁰ Ďalšie podrobnosti zo schôdzy politbyra 17. augusta sú ešte nedostupné, ale to, čo bolo odhalené, svedčí, že neexistoval nijaký konflikt či disenty, a vcelku ani diskusia.

Jedine čiastočné pootvorenie ruských archívov znamená, že zatiaľ nemôžeme prisúdiť rozhodnutie o vojenskej invázii výlučne vplyvu pôsobenia vedenia a kognitívnych faktorov v oných kritických štrnástich dňoch po 3. auguste. Archívne dokumenty sa vždy musia čítať kriticky, no história by ešte mohla priniesť závažný dôkaz, že Brežnev bol pritlačený do akcie určitými kruhmi sovietskej „stranokracie“ a že prípad bol pripravený z dôvodov zväzenia strategického záujmu na využití politického nepokojia ako zámienky na rozmiestnenie sovietskych síl na československom území.⁵¹ Ale pokiaľ taký dôkaz nezískame, lepšou možnosťou

⁴⁹PECKA, J.: Z jednání politického byra ÚV KSSS o Československu (16.-17. august 1968). In: Soudobé dějiny, 6/1994, s. 771-780.

⁵⁰PICHOJA, R. G.: Než přijely tanky. Listy, 4/1994, s. 94.

⁵¹DVOŘÁK, J.: Vojenské důvody invaze do Československa v roce 1968. In: Soudobé dějiny, 1994, 6, s. 591–597. I keď sa v roku 1955 hovorilo o rozmiestnení niektorých sovietskych jednotiek opúšťajúcich Rakúsko v Československu, zdá sa, že sovietske velenie bolo spokojné s československým súhlasom so skladovaním jadrových hlavíc na troch miestach v západných Čechách. Podľa decembrovej dohody z roku 1965, bojové hlavice mali byť dopravené do konca roka 1967 a strážené jednotkou KGB v sile 500 mužov. Toto usporiadanie mohlo byť dostatočné na to, aby uspokojilo sovietskych generálov, že Československo nie je slabým článkom v obrane Varšavskej zmluvy. Lenže oneskorenia vo výstavbe znamenali, že bojové hlavice ešte neboli na určených miestach. Vývoj udalostí roku 1968 a silné liberalistické tendencie, ktoré sa objavili v československom dôstojníckom zbore v tom roku, možno presvedčili sovietskych veliteľov, že keď už budú bojové hlavice rozmiestnené, musia ich chrániť kompletne posádky. Už v septembri 1968 sovietske sily žiadali, aby vláda ČSSR schválila nie miesta pozdĺž západnej hranice, ale v blízkom dosahu Prahy, Bratislavy a iných veľkých miest. To nasvedčuje, že prvotným poslaním nových sovietskych posádok bolo garantovať československý marxistický politický systém v prípade nepokojia. Pozri PAULÍK, J.: Rozmištění sovětských intervenčních jednotek v Československu na podzim 1968 a jeho důsledky. In: Historie a vojenství, 1/1994, s. 50. Pozri aj KRAMER, M.: The Prague Spring and the Soviet Invasion of Czechoslovakia: New Interpretations. Cold War International History Project Bulletin, 3/1993, s. 10; KURAL, V.: Československo roku 1968, I, 12; a Javory skrývaly smrť. Lidové noviny, 17. apríla 1991.

môže byť interpretácia posunu sovietskej zahraničnej politiky nie ako dôsledku vnútornej dynamiky, ale v kontexte všeobecných sovietskych očakávaní náležitého politického správania („politická láska“) a potreby byť schopný predvídať správanie spojencov v citlivých oblastiach. Keď posúdime tri typy opakovanej odchýlky od kognitívnych hľadísk sovietskych vodcov, Dubček sa stával čoraz viac nepriehľadným vo svojich úmysloch, a keďže bol aj ďalej nečitateľný, sovietski vodcovia si neboli istí, či sa neodchýli aj v iných smeroch. Ba ani dnes nemôžeme vedieť, ako ďaleko by umiernení reformátori dovolili, aby zmeny pokračovali: akú ďalekosiahlu zmenu politickej triedy by pripustili. Boli by dovolili neobmedzenú voľbu nekomunistov do reprezentatívnych orgánov? Kde by boli načrtli hranicu robotníckej samosprávy a trhových vzťahov? Podporili by vojenských odborníkov v diskusii o vlastnej štátnej vojenskej doktríne a suverenite tak, ako dúfali autori Memoranda Vojenskej akadémie Klementa Gottwalda?⁵² Boli by hľadali svoje vlastné vzťahy so západným Nemeckom? (Vrelé prijatie Tita a Ceausesca počas ich návštev Prahy v auguste zvýšilo sovietske obavy z nezávislosti československej zahraničnej politiky.⁵³) Ak správanie a úmysly mužov ako Dubček zostávajú enigmatickými i dnes, potom môže sotva prekvapiť, že miatli, zlostili a rozladňovali sovietskych vodcov, ktorí, keď videli „neplnenie záväzkov prijatých v Čiernej n. Tisou ako zradu priateľských vzťahov Predsedníctva ÚV KŠČ s Politbyrom KSSZ, ako zradu priateľstva so ZSSR“, uzavreli, že „dali sa na cestu klamania Politbyra KSSZ“.⁵⁴

---

⁵²ŽDÍMAL, M.: Memorandum: 1968–1990. Bratislava 1992.

⁵³Pri niekoľkých príležitostiach v júli Brežnev a Kosygin varovali politbyro, že československé kontakty s Titom a Ceausescom by mohli viesť k sfornovaniu určitého druhu „dunajskej tajnej dohody“. Pozri PICHŮJA, R. G.: Čechoslovakija, 1968 god. In: Novaja i novejšaja istorija, 1995, 1, s. 34–35.

⁵⁴TACHNENKO: Avgust 1968 goda: obzor dokumentov Archiva vnešnej politiki Rossijskoj federacii. In: Meždunarodnaja žizň, 8-9/1992, s. 154-155. 19. augusta Gromyko inštruoval Červonenka, aby vysvetlil prezidentovi Svobodovi, že vojenská invázia bola iniciovaná preto, lebo „súdruhovia Dubček, Kriegel, Smrkovský, Císař a niekoľko ďalších sa správajú nedôveryhodne a nečestne“. Pozri A KV ČSFR, Ruská zložka, AVP SSSR, f. 059.